

Nemnövekedés vagy társadalmi összeomlás?!

Pesuth Tamás¹

Recenzió Pogátsa Zoltán: Fenntartható gazdaság vagy társadalmi összeomlás című könyvéről

A neves izraeli történészhez, Yuval Noah Hararihoz köthető a következő idézet: „A kérdések, amelyeket nem tudunk megválaszolni, általában még mindig jobbak, mint a válaszok, amelyeket nem szabad megkérdőjelezni.”

Pogátsa Zoltán 2023-ban megjelent könyvének hátlapján, kilenc égető kérdéssel találja szembe magát az olvasó, amely a könyv elolvasása nélkül önmagában is mély elgondolkozásra készítet(het)i az olvasót.

„A jelenlegi gazdasági-társadalmi rendszerünk fenntarthatatlan, de milyen legyen a fenntartható berendezkedés? Van-e még mód és idő oda eljutni, és ha igen, hogyan? Milyen életmód, milyen technológia szükséges, és ki finanszírozza mindent? Kinek van lehetősége tenni ezért, és kinek mit kell ehhez lépnie? Miért döntően újraelosztási kérdés a klímaválság? Az egyén pazarló életmódjái vagy a hibás társadalmi struktúrák a fő felelősség? Miért nem reális alternatíva a folytatódó növekedés? Milyen globális gazdasági és politikai összeomlás várható, ha nem váltunk? Mit kezdünk a globális túlnépesedéssel s az abból fakadó háborúkkal és migrációval? Ezekre és még számos más égető kérdésre igyekszik választ adni e könyv.” – olvasható a hátlapon.

Az olvasó nincs könnyű helyzetben, ha a kérdéseket meg szeretné válaszolni, az viszont biztos, hogy arra nem várhatunk megkérdőjelezhetetlen válaszokat. Pogátsa Zoltán viszont kínál egy alternatívát a kérdésekkel adott szakpolitikai válaszaival, és igyekszik felhívni az olvasó figyelmét, hogy a köztudatban, az elméletek és a gazdaságpolitikai gyakorlat terén is széles körben elterjedt, de hamis, illuzórikus és sok esetben kontraproduktív megközelítésekkel találkozhatunk. A könyv vitathatatlan érdeme, hogy a pusztán technikai orientáltságú megközelítéseken túl – ami kimerülne az adatok közlésén és technológiák bemutatásán – holisztikus megközelítésű, Pogátsa Zoltán a fenntarthatósági problémakör elemzése során történelmi, időbeli és kulturális meghatározottságokat, összefüggéseket is figyelembe vesz, mindezt globális kontextusban.

¹ Budapesti Corvinus Egyetem, Pénzügy Intézet, egyetemi docens
tamas.pesuth@uni-corvinus.hu
DOI: https://doi.org/10.35551/PFQ_2023_3_7

A globális klímaváltozás egy valóban multidiszciplináris jelenség, amelyben kizárólagos illetősége és felelőssége egyetlen tudományágnak sincs, ugyanakkor szinte mind-egyik tudományág érintett benne. Az éghajlat változását klímatudósok modellezik, az emberi tevékenységek technológiai oldalát különböző természettudományi területen végzett szakemberek – mérnök, fizikus, biológus, vegyész, stb. – látják el. A klímakérdés egyenlőtlenségi aspektusai a szociológia tudományágához, a felmerülő morális, etikai kérdések a filozófiához tartoznak. Az állami és a nemzetközi döntések a politológia és a nemzetközi kapcsolatok illetősége. A problémakört érintő nyelvezet, fogalmi keretek meghatározása (például a környezetpusztítás vagy a klímaváltozás kifejezést használjuk) pedig ez a kommunikációs szakemberek területe. Jelen folyóirat illetősége elsősorban a fenntartható gazdaság felé tartó átmenet finanszírozási kérdéseinek vizsgálata, amit közgazdászok végeznek, tehát pénzügyi-közgazdasági illetőségű.

A könyv kiindulópontja, hogy globális klímaváltozást egy – a jelenleg fennálló – gazdasági-társadalmi rendszer okozza és ennek a rendszernek „a működésébe bele van kódolva a természet lehasználása.” Annak ellenére, hogy rendkívül átfogóan mutatja ezt a problémakomplexumot és annak részjelenségeit (a globális felmelegedés, a jégtakarók olvadása, az anyagfelhasználás, a hulladékok kérdésköre, a fajpusztulás és a bioszféra visszaszorulása, az élelmiszer és vízgazdálkodás problémái, stb.). A kötet mégsem egy klasszikus klímakönyv, hanem a globális klímaváltozást létrehozó gazdasági és politikai rend elemzéséről, annak politikai-gazdaságtanáról szóló elemzés.

A felmelegedést érintő előrejelzések kifejezetten aggodalomra adnak okot. A felmelegedési tendencia egyértelmű és tapasztalható: a kb. 1880 óta rendelkezésre álló adatokból megállapítható, hogy a tíz legmelegebb év 2010 után fordult elő. A klímatudósok által kritikusként vélt határvonalat, ami felett visszafordíthatatlan folyamatok indulnak be hamarosan – az évtized végén / a következő évtized elején – eléri az emberiség. Ez azonban nem azt a leegyszerűsített következtetést jelenti, hogy egy globális apokaliptikus esemény bekövetkezik vagy, hogy „egyszer csak megsülünk majd”, hanem a klíma fokozatos változása mellett, meg nő a drámai események bekövetkezésének a valószínűsége, megerősödnek regionális folyamatok.

A klímaváltozáson túlmenően Pogátsa felhívja a figyelmet a további emberi károkozásokra a Föld ökoszisztémájában, többek között: az alapanyagok és erőforrások felhasználása, a hulladéktermelés, a növény- és állatfajok pusztítása, életterük visszaszorítása. Ezeket a folyamatokat – emberileg mindenképpen elszomorító, de legalábbis aggodalomra okot adó – adatokkal illusztrálja, széleskörű szakirodalmi rendszerezés keretében, amelyek többnyire kifejezetten érdekesítő, kritikai megközelítésre ösztönző művek.

Ezeket az ember okozta károkat a fosszilisenergia-alapú civilizáció hozta létre, a jelenlegi gazdaság dominánsan fosszilis energiaforrásokra épül, amely egyben a legnagyobb problémája is. A zöld átállás az erre a felismerésre adott válasz (lenne). Azonban, ahogy Pogátsa is kiemeli, sajnos a „zöld átállás csupán abban az értelemben zajlik, hogy a fenntartható energia kiaknázására egy jobb technológiákat dolgozunk ki, abban az értelemben viszont nem, hogy ezek ténylegesen a világ fosszilis energiaforrásainak a helyébe lépnének.”

Pogátsa bemutatja a fosszilisenergia-alapú gazdasági szektorokat, amelyek leginkább felelősek az üvegházhatású gázok kibocsátásért: az élelmiszer-termelés, a műanyaggyártás, az acélgégyártás, a cementgyártás, a szállítmányozás és a közlekedés.

Pogátsa könyvében meghatározó fontosságú az előbb említett folyamatok és azok drámai hatásának megértéséhez az a „tudatbeli korlát”, ami a jelenkori kritikus pillanatban élő emberek többségére jellemző. Természetesen ez nem pejoratív értelemben értendő, mindössze annak a lényeges ténynek a megállapítása, hogy nem, vagy nem kellő mértékben vannak tudatában annak, hogy a ma élő generációk egyszerűen mind minőségileg, mind pedig mennyiségi értelemben egy alapvetően különböző gazdasági rendben élnek. Tehát az elmúlt néhány évtized (1980-as óta) gyökeresen különbözik a kapitalizmus és az ipari társadalom ezt megelőző pár évszázados történetéhez képest. Ebben az időszakban nem fokozatos (lineáris) növekedésről beszélhetünk, hanem robbanásszerűen gyorsuló (exponenciális) folyamatról. Jól illusztrálja ezt a brutális növekedést például a globális népességrobbanás. 2022 novemberében a Föld népessége átlépte a 8 milliárd főt, ugyanakkor 1750-ben még csak tizedannyi, 1971-ben is csak feleannyi volt ez a globális népességszám, ami nemcsak mennyiségi, hanem annak területi elosztása szempontjából is problémás.

A GDP-mérése kapcsán is hasonló „robbanást” tapasztalhatunk. A jelenlegi globális GDP 1%-ánál 1870-ben, a 10%-ánál 1955-ben, 50%-ánál pedig 1999-ben tartottunk. Tehát a világ GDP-je az elmúlt két évtizedben – a mai huszonevesek élete alatt – duplázódott meg.

A könyv egyik fő érvelése, hogy a klímakatasztrófa megállításához nemnövekedésre van szükség. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági növekedést tudatosan le kell állítani, ha ez nem történik meg, akkor kontrollálhatatlan összeomlás következik be.

Pogátsa az előbb említett exponenciális növekedési trendeket nem tartja fenntarthatónak. A végtelen növekedésre a fizikai világban sincs gyakorlati példa. Amit ugyanakkor az élővilágban és az ember alkotta civilizációban is tapasztalhatunk, azok az úgynevezett szigmoid trendek, amikor a növekedés eleje exponenciálisnak tűnik, azonban egy idő után a trend átfordul, a növekedés lelassul, majd egy felső korláthoz igazodva beáll vízszintesbe, nem emelkedik tovább.

Pogátsa hangsúlyozza, hogy pont ez az előbb említett állandó, folyamatos növekedési kényszer a kapitalizmus megkülönböztető tényezője. Szemben az általános nézettel, miszerint a piac és a magántulajdon által definiálják a kapitalizmust, a valódi megkülönböztető tulajdonság az előbb említett folyamatos növekedési igény. A kapitalista gazdasági rendszer a növekedés logikájára épül.

Amíg az emberek és a gazdasági szereplők hisznek abban, hogy növekszik a gazdaság, addig működik a modern gazdasági rendszer. Ez a növekedésben gyökerező hit önbeteljesítő jóslatnak bizonyul(t). Ha a gazdasági szereplők hisznek a növekedésben – ami magasabb kibocsátást és fogyasztást okoz – akkor van értelme a hitelezésnek. Ha beindul a hitelezés, akkor rendelkezésre áll a forrás, amiből megindul / tovább folytatódik a termelés. A megtermelt dolgok értékesítése után pedig vissza lehet fizetni a hiteleket. Ha ez a növekedésbe vetett bizalom viszont nincs meg, akkor nincs értelme hitelezni. Ugyanez a logikája az államadósság finanszírozásának is. Az állam kötvényeken keresztül finanszírozza szükségleteit, amik után kamatot

fizet. A kötvények után fizetendő kamat visszafizetése problémás lehet, ha lelassul az ország gazdasági növekedése, adott helyzetben az állam adósságcspadába is keveredhet. Az államadósság finanszírozásában ráadásul a kormányok, a tőkepiacok, a vállalatok és a lakosság is részt vesz. Ugyanez a logika érvényesül a vállalkozás esetében, akár hitelből, akár tőkepiacról finanszírozza magát. Előbbi esetében a kamatot kell fizetnie, amit növekedésből kell kigazdálkodnia, utóbbi esetében, pedig a részvény árfolyamnak kell emelkednie, ami szintén döntően a növekedés által biztosított.

Másik érdekes eleme a könyvnek, egy másik félrevezető megközelítés, a GDP-megszállottság bemutatása. A bruttó hazai termék indexet Simon Kuznets dolgozta ki a nagy gazdasági válság idején. A válság következtében meglépett állami keresletélénkítések hatásainak mérésére egy megfelelő eszköz volt, azonban a kidolgozó is figyelmeztetett arra, hogy ez az index nem az életszínvonalat, nem a jólétet méri, így nem kívánatos az életminőség mutatójaként használni. Ennek ellenére a széles társadalomban – politikusok, közgazdászok, újságírók – is ezt használják mind a mai napig. Ennek – a félrevezető – társadalmi meggyőződésbeli elterjedésben nagy szerepe volt a jóléti állam korszakában végbement intézkedéseknek, ami a társadalom széles köreiből emelte az életminőséget. Azaz a GDP emelkedése és az egyén jólétének növekedése fejből összekapcsolódott. Pogátsa azonban kiemeli, hogy ez az összekapcsolódás már nem volt igaz a neoliberalizmus korszakában. Nemcsak, hogy nem mindenki – nem a széles társadalmi réteg – részesült a növekedésből, hanem éppen ellenkezőleg, a növekedés túlnyomó részét a társadalom felső 1%-a teheté zsebre.

Pogátsa felhívja a figyelmet arra a széles körben elterjedt és leegyszerűsített elképzelésre, hogy a személyes jóléthez gazdasági növekedésre van szükség. Ugyanakkor a növekedés túlnyomó részéből részesült felső 1% számának érdekében áll, hogy ez a társadalmi hit fennmaradjon, hiszen addig nem, vagy nem széles körben merülnek fel, illetve élesednek ki az elosztási kérdések.

Pogátsa válasza arra a kérdésre, hogy megvalósítható-e egy olyan társadalmi forma, ami a gazdasági növekedésre épül, nemleges. A könyv szintén illuzórikusnak tartja azt a körforgásos gazdasági modellt, ami az Európai Unió fenntarthatósági politikájának fő hittétele. A könyv fontos megállapítása, hogy előbbi területeken tapasztalt trendek nem folytatódhatnak, a gazdaság globálisan nem tud megsokszorozódni, azaz nem létezik „fenntartható növekedés”.

Fontos kiemelni, hogy a nemnövekvő gazdaságban is van növekedés, azonban nem minden területen, hanem bizonyos részterületeken. Ezt a modellt jól szemlélteti az erdő példája. Az erdő ökoszisztéma nem változik, de azon belül, a saját belső dinamikájának megfelelően megfigyelhető növekedés és csökkenés is. Szintén fontos kiemelni, hogy a nemnövekedés a könyv szerint egy belülről dinamikus, változó, sőt fejlődő rendszer, egy ilyen gazdaságban is van innováció, technológiai fejlődés, egyes iparágak, termékek, szolgáltatások előtérbe kerülhetnek, mások háttérbe szorulhatnak.

A könyv globális nemnövekedés mellett érvel, ugyanakkor ez a megközelítés súlyos elosztási kérdéseket is felvet, ami egy idevágó Thomas Piketty gondolattal nagyon röviden össze is foglalható: „A dekarbonizációhoz újraelosztásra van szükség”.

A klímaváltozásért való felelősség drámaian egyenlőtlenül oszlik meg a világban, a világnépesség leggazdagabb 10%-a felelős a szén-dioxid-kibocsátás közel feléért, a felső 20% a kibocsátás 2/3-áért. De az anyagfelhasználás, a hulladék és az egyéb károskozások is jelentősen léptékekkel nagyobbak a jobb jövedelmi helyzetű társadalmakban / országokban.

A könyv bemutatja, hogy milyen technológiák és társadalmi újraszervezési elvek szerint építhető fel egy fenntartható gazdaság, a 6. fejezet a fenntartható társadalom technológiai-szociális szempontú leírása. A fejezet részletezi a megtermelendő energia forrásait és annak tárolási lehetőségeit, a közlekedés, a lakhatás és urbanizáció, valamint a mezőgazdaság átalakításának kérdéseit. Pogátsa megemlíti a technooptimizmus illúzióját is, azt az elterjedt nézetet, amely szerint a klímaváltozásra majd talál az ember valami megoldást, az emberi kreativitásnak, a kapitalizmusnak vagy az innovációnak köszönhetően.

A technológiák és társadalmi újraszervezési elveket, amelyeket egy fenntarthatónak tekinthető társadalmat jellemeznek ismertek. Közgazdasági szempontból viszont az a lényeges kérdés, hogy ebbe a fenntartható társadalomba az átmenetet milyen forrásból és kinek kell finanszírozni. Pogátsa John Maynard Keynes 1942-ben, a BBC rádióban elhangzott beszédére hivatkozik: „Amit meg tudunk csinálni, azt meg is tudjuk finanszírozni.” (Anything we can actually do, we can afford.)

Ez a megközelítést, a globális társadalmi rendet veszélyeztető események bekövetkezésekor egyébként a politikai döntéshozók is elfogadták. Gondoljunk csak a Covid-19 kapcsán a vírus elleni oltási / védekezési programokra, vagy egyes nagy jelentőségű háborúk finanszírozására. Bizonyos határhelyzetekben tehát volt már erre – akár közelmúltbeli – példa, amikor a rendszert veszélyeztető esemény hatására elsősorban nem a finanszírozás kérdése és technikája a kérdés, hanem, hogy megcsinálják, amit meg kell csinálni. Figyelembe véve a trendeket Pogátsa a klímaváltozás kezelését is hasonló eseménynek tartja, emiatt szükséges egy bátor és nem feltételelenül konvencionális politikai és közgazdasági/pénzügyi szemlélet, hogy meg tudjuk lépni, amit meg kell egy apokalipszis elkerülése érdekében. Pontosabban legalábbis ne a finanszírozás legyen a legfőbb kerékkötője.

Ehhez a megközelítéshez kapcsolódik a Modern Monetáris Elmélet / MMT (Modern Monetary Theory), amely alapján az állam képes a zöld átmenet finanszírozására. A MMT a posztkeynesiánus közgazdasági iskolához tartozik, amely gyökeresen szemben áll a főáramú neoklasszikus nézettel szemben. A neoklasszikus iskola alapvető megközelítései szerint, lényegesen leegyszerűsítve, a reálgazdaságra nincs hatással a pénz mennyisége, a megnövelt pénzmennyiség az árakban jelenik meg (inflációt okoz). A MMT megközelítésében az állam a saját pénzmemében mindig fizetőképes, tehát mindig képes elegendő pénzt teremteni. Pogátsa hangsúlyozza, hogy ennél a megközelítésnél nem a mértéktelen pénzteremtésre, hanem éppen ellenkezőleg, a célzott, jól átgondolt programok finanszírozásához szükséges források előteremtésére kell gondolni. Előbbi ugyanis valóban inflációt okoz, utóbbi hatása azonban összességében kedvező lehet.

Célzott intézkedések, társadalmi és gazdasági újraszervezés nélkül, a klíma összeomlik, 2030-ra várhatóan a felmelegedés meghaladja a párizsi klímaegyezmény

szerint 1,5 Celsius-fokos fordulópontot, ahonnan kontrolálhatatlan összeomlások válnak dominánssá. A gazdag országok a klímaadaptáción keresztül reagálnak a kihívásokra, ez azonban tovább fog rontani a helyzetet. A tömeges katasztrófák az túlnépesedő és szegényebb országokban fognak jobban megjelenni. A világgazdaság szerkezete miatt azonban ezek között az országok között van egy kölcsönös függés, kölcsönös egymásrautaltság, ami egyrészt élezi a felmerülő problémákat (különösen például a migráció és az abból fakadó társadalmi következmények), másként egy globálisan koordinált fellépésre ösztönözhet.

Zárszóként pedig Pogátsa Zoltánt idézem, a könyv utolsó két bekezdésének egy-egy mondatával: „Az emberiség kénytelen lesz megbarátkozni a nemnövekedés gondolatával. Mivel pedig a kapitalizmus inherensen növekedésre épülő gazdasági rendszer, annak pár száz éves története a végéhez közeledik.” ■